

Zəngəzuru tanıyaq və tanıdaq

(Onuncu məqalə)

Zəngəzur azərbaycanlılarının inanclar sistemi bu bölgənin tarixi, aborigen xalqın etnogenez prosesi qədər qədim və müəkkəbdir.

Bu inanclar dünyanın bütün xalqlarında olduğu kimi, tarixən formalaşmış adət-ənənələrdə, məişətdə, təsərrüfat həyatında, mərasimlərdə öz yerini tutmuşdur. İbtidai icma dövründən başlayaraq insanlar təbiət hadisələri (zələ, sel, ildırım, tufan, quraqlıq və s.) və həyat çətinlikləri (xəstəlik, sonsuzluq, kasıblıq, qorxu və s.) qarşısında aciz qalarkən müxtəlif inanclarla pənah götürmüşdülər. Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, Zəngəzurdə da əhalinin əsrlər boyu inandığı, tapındığı, genetik yaddaş və həyatı təcrübə ilə nəsiləndən nəsilə ötürülən bir çox inanclar bu gün də yaşamaqdadır. İnancların bəziləri təbiət hadisələri ilə bağlı sinamalardan, bəziləri təlqindən irəli gəlsə də, əksəriyyəti, şübhəsiz ki, xurafətdir, heç bir elmi və məntiqi əsası yoxdur. Buna baxmayaraq, bu inancların bir çoxu bizim yaddaşımızın və şüurumuzun alt qatında özünə yer almış, necə deyirlər, möhürünü vurmuş, naxışını salmış, icrası psixi avtomatizm halını almışdır. Məsələn: süfrəyə duz tökülən kimi avtomatik olaraq duzun üzünə bir parça qənd qoyuruq ki, evdə dava düşməsin. Bu inanc, heç şübhəsiz ki, duzun defisit və bahalı olduğu erkən orta əsrlərdən gələn təcrübə

münə qənim kəsildilər.

Zəngəzur əhalisinin inanclar sisteminə zərərli və atəşpərəstlik inancları da kifayət qədər geniş yayılmışdır.

Zərərli və atəşpərəstlik inanclarına görə yanan şamı üfürüb söndürmək, yanan ocağa su tökmək günah sayılır. Şamın, çirağın və s. bu kimi şeylərin evdə qəflətdən sönməsi yaxın vaxtlarda ailə üçün bədbəxtlik gözləndiyindən xəbər verir. Odu söymək, yaxud oda boş yerə and içmək böyük günahdır. Odu su ilə söndürmək olmaz.

Bu inanclarla görə günəşə, oda, işığa sitayiş; pirlərdə şam yandırmaq, təzə məzarın üzərində od qalamaq kimi rituallar insanları fəlakətlərdən qoruyur, evə ruzi-bərəkət, ruhlara dinclik gətirir. Novruz bayramı ilə bağlı inancların tarixi çox qədim olsa da, bu inanclar, əsasən, zərərli və atəşpərəstlik dövründə formalaşmış və geniş yayılmışdır.

İslam dini ilə bağlı inanclar - Allaha inam, Peyğəmbərə inam, Qurana inam, Mələklərə inam, Əli çapan daş əfsanəsi, Həzrət Əlinin Döldül atı ilə, Xıdır Nəbi ilə bağlı inanclar və s inanca da Zəngəzur sakinlərinin inanclar sisteminə özünə möhkəm yer tutmuşdur.

İnancların tarixi qədim, coğrafiyası isə genişdir. ...Heç şübhəsiz ki, Zəngəzurdə olan inancların bir çox ölkəmizin digər bölgələrində, həmçinin bir çox ölkələrin xalqları arasında da yayılmışdır.

... Heç şübhəsizdir ki, bu inancların bir çoxu xurafətdir, reallıqla uzaqdan-yaxından əlaqəsi yoxdur.

haramdır.

**

Uşağı gecə cəviz ağacının altında saxlasan, suyun üstündən adlatsan, vurğun vurur.

**

Yazı düzündə taxıl susuzluqdan yanırıq. Camaat Allaha üz tutub deyir: "Ay Allah, yağış yağdır, bu-laq üstə qurban kəsəcəyik!" Yağış yağır, camaat aparıb Yazı düzünün yuxarı dərəsindəki bulağın üstündə öküz kəsir. O vaxtdan o bulağın adı qalır Nəzir bulağı.

**

Gəlini gətirəndə qırmızı geyindirirdilər. Əlinə çiraq verirdilər. Üzünə güzgü tutardılar. Qardaşı bir dəsmalə çörək qoyub, gəlinin belinə bağlayardı ki, gəlinin getdiyi ev çörəkli olsun.

**

Gəlini atdan düşürəndə qaynata gəlinə "atdan düşdü" (inək, qoyun) verərdi. Gəlinin ayağının altında qoyun kəsərdilər. Gəlin gələndə ayaqyalın gələrdi. Çünk ayaqqabı darlıqdır; ayaqqabı qız evin-

Musa Urud,
Millət vəkili

Zəngəzur azərbaycanlılarının inancları

əsasında formalaşmış, indi isə heç bir mənası olmasa da, inanc şəklini alıb və çox yerlərdə ciddi şəkildə bu inanca əməl olunur.

İnanclar dinlərdən əvvəl yaranıb, lakin bir çox dinlərin yayılmasında inanclardan geniş istifadə olunub. Müxtəlif dinləri yayan missionerlər inancları öz dinlərinin möcüzəli, xilaskar qüvvəsi kimi insanlara təlqin edirdilər. Empirik insanlarda zaman-zaman belə bir təsəvvür formalaşmışdı ki, sınımlar, inancların tanrının fəvqəli gücünün ifadəsidir və bu gücə tabe olmamaq, ona qarşı getmək insanlara bədbəxtlik, bölgəyə fəlakət gətirə bilər. Beləliklə, dinlər bir-birini əvəz etdikcə insanların inancları da çoxalmağa başladı, hər din yeni bir inanclar sistemi yaratdı.

Zəngəzurun ilk sakinlərindən olan prototürlər - sak və kimmerlər bu bölgəyə bizim eradan əvvəl VII əsrdə gəlib yerləşmişdilər. Saklar və kimmerlər büt-pərəst-coxallahlı idilər və müxtəlif allahlara tapınırdılar: ağaca, dağa, daşa, suya və s. fəvqəli qüvvə

...Amma bu inanclar bizim tariximizdir, taleyimizdir, xarakterimiz, emosiyamızdır. İnanclar da folklorumuz, adət-ənənələrimiz və digər dəyərlərimiz kimi milli sərəvətimizdir.

...Hamımızın inandığımız, tapındığımız, dünyanı inandırmağa borclu olduğumuz bir mütləq həqiqət, müqəddəs İNANCIMIZ da vardır: "Zəngəzur Azər-baycandır!"

Zəngəzur İnanclarından bəzi nümunələr

**

Qara Çuxa bəxtidir, taledir. Qara Çuxa adamın arxasınca gəzib-dolanır, adama kömək eləyir. Qara Çuxa adamları gəzib-dolanmırsa, demək, o adamın bəxti yatıb. Belə olanda deyirlər ki, filankəsin Qara Çuxası yatıb. Yox, əgər adamın Qara Çuxası yatmayıbsa, onda deyirlər, flankəsin Qara Çuxası dik durub.

**

Evdə adam olmasa da, içəri girəndə salam verirlər. Deyirlər, evdə kimsənələr var. Onlar evə xer-

dən şər gətirir. Əgər gəlin ayaqqabıyla gəlsəydi, qarının ağzında çıxartmalıydı ki, onunla gələn şər evə ayaq açmasın.

**

Təzə gəlin birinci dəfə bulağa gedəndə qızlar bulaq üstə şirni paylayırlar ki, təzə gəlinin ayağı uğurlu olsun.

**

Yağış yağmayanda qurban kəsib deyirlər: "Allah, biz sənə can borcluuyq, qurban borcluuyq. Sən də bizə çörək borclusan".

**

Yağış yağmayanda bir cöngəni aparıb kövşənin başına dolandırırırlar. Sonra seyid dua oxuyur, cöngəni kəsirlər, ötinə oradaca bəşirib yeyirlər. (O öti evə gətirmək olmaz.).

**

Kiçik cillədən on gün sonra Xıdır Nəbi bayramı keçirirlər. Kirkirədə qovut çəkirlər, xəşil bəşirirlər. Bir az qovut götürüb qoyurlar eşiyyə. Qovutu ələklə

yaxşıca sığallayıb hamarlayırlar ki, Xıdır Nəbinin çəliyinin izi düşsün. Xıdır Nəbi çəliyini qovuta bassa, ev-eşiyyə bərəkət gələr.

**

Xıdır Nəbidə bir qab qovutu aparıb zəmiyyə səpərlər ki, taxıl bol olsun.

**

Deyirlər, köhnə ildən təzə ilə keçəndə su dayanır, at gövsəyir, ağaclar səcdəyə gəlir. Söyüd deyir: "Mən də, mən də". Bu vaxt kim nə niyyət eləsə, niyyəti qəbul olur.

**

Yazın birinci günü yağış yağsa, yaz yağıntılı olacaq. Yazın ikinci günü yağış yağsa, yay, üçüncü günü yağış yağsa, payız yağıntılı olacaq.

**

Deyirlər, el dağa gedəndə bir qadının sancısı tutur. Bir daşın dibində həmlini qoyur yerə. O daş, qadını naməhrəm gözdəndən gizlədir. Daşın adı qalır Daş həməmi.

**

Zahı arvadın ayağının altına qayçı, bıçaq, tufəng qoyurlar, yaxasına iynə-sancaq taxırlar, döndürənin içində sicim səpirlər, yastığının altına duz, çörək qoyurlar, suyu xəncərləyirlər ki, hal gəlib onu aparmasın.

**

Halın boynundakı muncuğu götürüb evdə saxlasan, hal o evə yaxın düşməz.

**

Bir kişinin qırx oğlu varmış. Bir gün onlar namaz qıldıkları yerdə daşa dönüblər. Kişi Allaha şükür eləyib ki, mənim balalarım ibadət vaxtı ölüblər. Allahın xoşuna gəlib, kişiyə bir oğul da verib. "Qırxlar piri" o vaxtdan qalmadı.

**

Gecə yuxunu qarışdırıbsansa, səhər durub itə çörək atırsan, toyuğa dən verirsən, sonra gedib yuxunu suya danışırsan, xətər sovuşur.

**

"Göbəkdaşı" bizim Üçtəpə tərəfdə, "Arpa dağı"yla "Buğda dağı"nın arasındadır. Uşağı olmayan qadınlar Göbəkdaşına gedərlər. Qarınlarnı açıb, göbəklerini o daşın göbək yerinə qoyurlar, fırlanlar ki, uşaqları olsun.

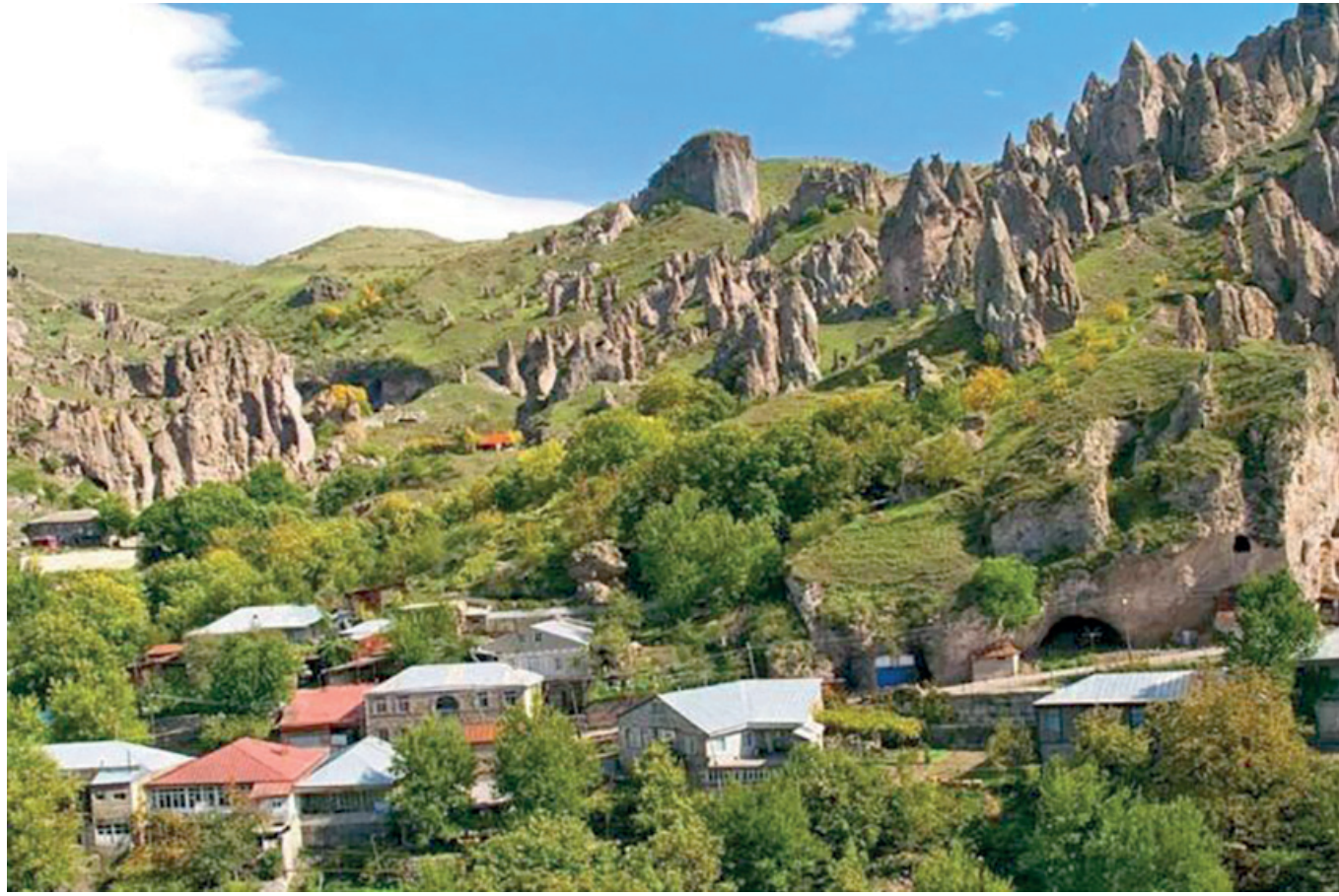
**

Deyirlər, Humay adlı bir qadın varmış, uşağı olmurmuş. Niyyət eləyib gedir, başını bir qayanın üstünə qoyub yatır. Ondən sonra uşağa qalır. O vaxtdan o qayaya "Humay qayası" deyirlər. Camaat ora ziyarətə gedir.

**

Zəngəzurun Qarakilsə rayonunda "Qırxqız qayası"nın dibində bir göl var. Deyirlər, bir gün qırx qız bu göldə çimirmiş. Birdən hay düşür ki, qoşun gəlir. Qızlar geyinməyə macal tapmırlar. Göyə üz tutub deyirlər: "Allah, sən bizi qurtar, rüsvay olma-yaq!"

Allah bunların sözünü eşidir. Qaya paralanır, qızlar övliyə olub qayaya çökülür. İndi "Qırxqız qayası" ocaqdır. Camaat ora ziyarətə gedir.

kimi baxırdılar və sitayiş etirdilər. Ağaca parça bağlamaq, dağa and içmək, hər hansı qaya parçasına qurban aparmaq, yuxunu suya danışmaq əski əcdadlarımızın inancları kimi bu günümüzə qədər gəlib çıxmışdır.

IV əsrdə Zəngəzura gələn hunlar özləri ilə şamanizm elementləri ilə yanaşı, tanrıçılıq kultunu da gətirdilər. Hunların tanrısı Göy Tanrı idi və hunların təsəvvürünə görə yeri, göyü, bitkiləri, heyvanları, insanları külli-ələmi Göy Tanrı yaratmışdı. Tanrıçılıq inancları aya, ulduza, göy üzünə salavat çevirmək; ildırıma, yağışa qurban kəsmək; yuxunu suya danışmaq kimi qədim inanclar indiyə qədər Zəngəzur azərbaycanlılarının tapanaqlarıdır.

Şaman kultu - ağaca əski parçası bağlamaq, daşa, dağa səcdə etmək, ruhlarnın mövcudluğuna inam, qaraçuxa inancı, körpəni pis nəfəsdən qorumaq üçün 40 gün yanına heç kəsi buraxmamaq, göz muncuğu taxmaq, totemlərə inanmaq və onları müqəddəsləşdirmək, ayrı-ayrı heyvanları müqəddəs bilmək - öküzə, qartalə, ata, qurda inam. Öküzün, atın başının skletini həyətin divanasından, yaxud çəpərdən asmaq, təzə tikilən evin qapısından at nalı asmaq, qurd yağından, yaxud qurdun pəncəsindən çəkinmək, atın gecələr cinlər tərəfindən minilməsinə inanmaq kimi inanclar da hunlarla birlikdə Altay-Tibetdən bölgəmizə gəlmiş oldu.

Hunlardan sonra Qafqaza, eləcə də Zəngəzura gələn qırpaqlar da tanrıçı idilər, lakin onların bir qismi sonradan xristianlığı qəbul etdilər. İndi bizim Qarabağda və Zəngəzurdə Alban abidələri kimi təqdim etdiyimiz xristian məbədləri də məhz xristian qırpaqlara məxsusdur. Müsəlmanlığı qəbul edən qırpaqlar, eləcə də XI əsrdə bölgəyə gələn səlcuqlar Qarabağda və Zəngəzurdə xristian qırpaqlara uzun illər boyu "din ayrı qardaş" deyər müraciət edirdilər. Təəssüf ki, onların bəziləri sonradan qri-qorianlığı qəbul edərək erməniləşdilər və öz qöv-

yir-bərəkət gətirir, qaranquş donunda adamın yuxusuna girir.

**

Süpürgəni yandıranda qar yağar.

**

Dörd yaşına qədər uşağa mal-heyvan, qoyun-keçi ürəyi yedirməzlər ki, uşaq qorxaq olmasın.

**

Duzla baş darəğini qonşuya verməzlər. Versən, evdən başağrısı əskik olmaz.

**

Süd bəşirəndə ocaqdan qonşuya köz verməzlər. Əgər versən, onda gərək süd qazanının üstünə kömür, ya da göy ot atasan. Yoxsa mal-heyvan süddən kəsilər.

**

Bayquş qapıda xeyirliyə ulamaz. Ona görə kö-söv atıb, onu qovurlar. Ya da bayquş qonan ağacın altına duz-çörək qoyub deyirlər: "Sən bu duz-çörək, çıx get".

**

Canavar hansı kəndin yanında balalasa, o kəndin mal-heyvanına dəyməz.

**

At sahibi şər vaxtı qonşuya tərəzi verməz. Versə də, əvəzində nəşə bir şey alıb saxlayar. Yoxsa ata qada-bəla gələr.

**

Atın üstündə meyid aparanda gərək atın qulağına deyəsən ki, meyid aparırsan. Yoxsa at çatlayar.

**

Qara süpürgə boldusa, qış sərt gələcək.

**

Ay təzə çıxanda salavat çevirərlər.

**

Göy guruldayanda salavat çevirərlər.

**

Göy guruldənməmiş çöldən pəncər yığıb yemək